

**Hoe werkte de
klassieke Griekse
democratie?**

In de meeste publicaties over de moderne democratie wordt wel verwezen naar de klassieke Griekse democratie. Hierin zouden de grondslagen liggen van ons huidige democratische stelsel, hoewel er altijd direct aan wordt toegevoegd dat er grote verschillen tussen beide bestaan. Hoe werkte de Griekse democratie? Wie mochten er mee beslissen over politieke en bestuurlijke vraagstukken? Welke instituties maakten deel uit van het Griekse bestel? En was er sprake van een soort machtscheiding tussen deze instituties? Allemaal vragen die in deze brochure aan de orde komen.

Oude gravure van de Agora, het politieke centrum van Athene, waar de bestuursorganen gevestigd waren.

Alcagalla. Portico Proctus. *View of Athens with the Acropolis.* Basilicae. *Temples of Athens.* Aedificia. *Temples of the Agora.*

AGORA OF ATHENS

Als we spreken over de klassieke Griekse democratie, dan hebben we het vooral over de vijfde en de vierde eeuw (circa 500–300) voor Christus. In die periode bestond er geen Griekse staat zoals we die nu kennen. De toenmalige Griekse wereld was opgedeeld in vele honderden kleine eenheden (*poleis*, enkelvoud *polis*), die allemaal hun eigen bestuur hadden en zelfstandig over interne aangelegenheden konden beslissen. Een polis bestond uit een stad met het omliggende platteland. In Nederland spreken we vaak van een stadstaat. Gemiddeld besloeg het grondgebied van een polis tussen de vijftig en de honderd vierkante kilo-

De Stoa van Attalus op de Agora is helemaal gereconstrueerd.

meter. Het aantal inwoners varieerde tussen de 2500 en 4500 personen. De grootste polis was Athene, want die omvatte tevens de gehele regio Attika, in totaal ruim 2600 km². Het gebied telde naar schatting tussen de 200.000 en 300.000 inwoners, van wie ten hoogste zo'n 50.000 in de stad Athene (vergelijk: de stad Harderwijk telt bijna 48.000 inwoners). In deze brochure gaat het vooral over de Atheense polis.

BURGERRECHTEN

De bevolking van een polis bestond uit twee groepen: burgers en niet-burgers. Burgers waren volwassen, vrije mannen. Burgerrechten verkreeg men van vader op zoon – de economische status deed er niet toe. In Athene was het vanaf het midden van de vijfde eeuw voor Chr. niet meer voldoende om van een vader met burgerrechten af te stammen: sindsdien moest ook de moeder een dochter zijn van een Atheense burger. Nieuwkomers konden weliswaar burgerrechten verwerven, maar zij moesten zich wel op een bijzondere manier verdienen hebben gemaakt voor de gemeenschap.

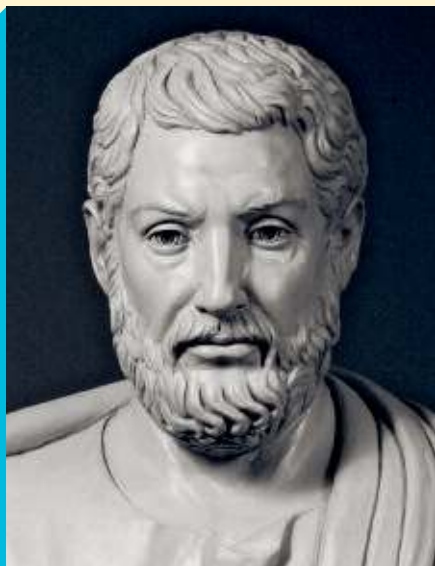
De tweede groep inwoners bestond uit niet-burgers – dat waren slaven,

vrouwen, kinderen en jongeren tot achttien jaar en vrije migranten. Het klassieke Athene was een slavenmaatschappij; maar liefst 30 procent van de bevolking bestond uit slaven.

Burgers hadden allerlei voorrechten ten opzichte van niet-burgers: alleen zij mochten deelnemen aan de politiek en grond en woningen bezitten. Zij vormden een ‘gemeenschap van burgers’, in het Grieks *demos*. Deze gemeenschap omvatte nog geen 20 procent van de bevolking. Het is een misvatting om te denken dat de *demos* alle inwoners van Athene (of

Blik vanaf de Stoa van Attalus op de Agora te Athene.

Kleisthenes (570–508 v. Chr.) voerde een aantal belangrijke hervormingen door om de macht van de aristocratie te breken.

zoals we die in de moderne democratie kennen. Er was sprake van directe democratie: burgers kwamen bij elkaar om politieke besluiten te nemen en problemen op te lossen. En voor bestuursfuncties werd meestal geselecteerd door middel van loting.

GELEIDELIJKHEID

De ontwikkeling naar de Atheense democratie verliep met horten en stoten. In de zevende eeuw voor Chr. werd Athene nog geregeerd door een adellijke elite (aristocratie), maar aan het begin van de zesde eeuw werden al enkele veranderingen doorgevoerd in het politieke bestel, waardoor ambtelijke functies beter toegankelijk werden voor bredere groepen in de Atheense samenleving. Er bestond ook een soort volksvergadering, maar die had vrijwel geen enkele politieke macht. Soms waren er perioden van onrust, maar er waren ook tijden dat onwettige alleenheersers (*turannoi* – hier komt ons woord tiran vandaan) de macht uitoefenden. Aan het einde van de zesde eeuw voor Chr. echter voerde de aristocraat Kleisthenes met steun van de Atheense burgers een aantal belangrijke politieke hervormingen door. Zijn doel was om op deze manier de politieke stabiliteit te vergroten. Kleisthenes wordt wel de grondlegger

van andere poleis) omvatte. Toch staat het woord *demokratia* voor heerschappij van het volk.

De belangrijkste idealen van deze democratie waren vrijheid en gelijkheid. De vrijheid om binnen de kaders van de wet over je eigen leven te beslissen, zonder willekeurige inmenging van bestuurders. En de gelijkheid hield het recht in van alle burgers op deelname aan de politieke besluitvorming. Maar in de bestuurlijke praktijk waren er toch beperkingen, bijvoorbeeld leeftijds- grenzen.

In de Atheense democratie bestond geen representatie (vertegenwoordiging),

van de Atheense democratie genoemd, hoewel reeds eerder stappen waren gezet in deze richting.

Kleisthenes kwam met een geheel nieuwe indeling van de Atheense samenleving. Als kleinste bestuurs-eenheid creëerde hij de *deme*, die bestond uit een stadswijk, een dorp, een straat of iets wat daar op leek. Elke deme had zijn eigen volksvergadering van burgers om beslissingen te nemen over lokale aangelegenheden. De belangrijkste ambtenaar van de deme was de *demarchos*, die politieke, financiële en religieuze taken had en het register van burgers bijhield. Hij werd door middel van loting geselecteerd en bleef een jaar in functie.

Afhankelijk van hun ligging in de polis werden de demen gesitueerd in een van de drie volgende gebieden: stad, binnenland of kust. Dat gebeurde op zo'n manier, dat in elk gebied tien *trittues* (derden) werden gevormd. Zo ontstonden dus tien trittues in het stedelijke gebied, tien in het binnenland en tien aan de kust – tezamen dertig trittues. Boven deze trittues creëerde Kleisthenes een laag van tien *fulai*. Elke *fule* bestond uit een derde stad, een derde binnenland en een derde kust – de bewoners van de drie gebieden waren aldus op gelijke voet in de fule vertegenwoordigd. Deze reorganisatie ondermijnde traditionele sociale verbanden en

loyaliteiten, die door de aristocratische elite werden gebruikt om invloed uit te oefenen op de burgers van Athene.

DE CENTRALE ORGANEN

De demen speelden naast de lokale functies een rol in de uitvoering van taken die op een hoger niveau waren besloten. Wat waren de belangrijkste organen van de Atheense democratie?

De volksvergadering

De volksvergadering (*Ekklesià*) was letterlijk de vergadering van alle burgers van Athene. Wel gold er een minimumleeftijd van twintig jaar. In de praktijk echter kwamen lang niet alle burgers opdagen. Dat zou ook de nodige problemen veroorzaken, want de plek waar de vergaderingen plaatsvonden (de heuvel Pnyx) bood ruimte aan maximaal 6000 mensen. Maar vaak ook kwamen er veel minder dan dit aantal. Vanaf de vierde eeuw voor Chr. kregen de aanwezigen een presentiegeld, zodat iedereen tijd kon vrijmaken voor participatie in het bestuur van de polis. Het aantal vergaderingen nam toe van ongeveer tien per jaar in de vijfde eeuw naar zo'n dertig tot veertig per jaar in de vierde eeuw. Iedereen kon het woord voeren, maar het waren toch vooral de leden van

De volksvergadering van Athene kwam bijeen op de heuvel Pnyx. Rechts zijn nog de restanten van het spreekgestoelte te zien.

de Atheense elite die hun mening naar voren brachten. In de vierde eeuw lieten steeds vaker de zogenoemde *retores* van zich horen – dat waren begaafde sprekers uit andere sociale klassen dan de aristocratie. Er werd via handopsteken gestemd. De volksvergadering nam onder meer besluiten over kwesties van oorlog en vrede en bondgenootschappen met andere poleis en machthebbers. Ook nam de volksvergadering wetten aan, hoewel de procedure daarvoor in de loop der tijd veranderde. Toen kwamen er speciale wetgevers, *nomothètai*, maar de volksvergadering bleef wel de uiteindelijk zeggenschap behouden.

De raad van vijfhonderd

De raad van vijfhonderd (*Boulè*) bereidde de bijeenkomsten van de volksvergadering voor en stelde de agenda op. In veel opzichten was de raad ook het uitvoerende orgaan van de volksvergadering. De leden van de raad werden geselecteerd door middel van loting: vijftig uit elke fule. Een burger kon twee keer in zijn leven worden uitverkoren. De minimumleeftijd om lid te worden van de raad was dertig jaar. De vergaderingen van de raad vonden dagelijks plaats (behalve tijdens feestdagen) en ze waren openbaar. Behoudens bepaalde uitzonderingen vonden stemmingen

plaats door middel van handopsteken. De raad vergaderde in een gebouw op de Agora, het politieke centrum van Athene, waar – afgezien van de volksvergadering – alle bestuursorganen gevestigd waren.

Het uitvoerend comité

Een tiende van een jaar vormden de vijftig leden van een fule het uitvoerende comité, de *Prytaneis*. De voorzitter van dit comité werd door het lot geselecteerd. Hij kon deze functie slechts één keer in zijn leven vervullen, en dat slechts voor de duur van een etmaal (24 uur). De voorzitter beheerde het

Standbeeld van Pericles (circa 495–429 v. Chr.), een uitgesproken voorvechter van de Griekse democratie.

stadszegel (zegel van de stad met het stadswapen) en de sleutels van de tempels en de openbare archieven. Hij moest 24 uur paraat zijn, tezamen met een derde van de leden van de *Prytaneis*. Zij sliepen in de *Tholos*, een rond gebouw op de Agora.

De gerechtshoven

Athene kende geen duidelijke scheiding tussen politieke en gerechtelijke

organen. In Athene bestond een stelsel van juryrechtspraak. De gerechtshoven (*dikasteria*) telden zo'n 6000 juryleden. Zij werden voor een periode van een jaar geselecteerd door het lot uit de groep burgers die belangstelling voor de functie had getoond. De minimumleeftijd was dertig jaar. Opmerkelijk is dat de jury's niet alleen als jury fungeren, maar ook als rechter. De juryleden kwamen niet plenair bijeen, maar in kleinere of grote groepen, afhankelijk van de te behandelen zaak. Het initiatief tot een zaak ging niet uit van bestuursorganen, maar van gewone burgers. Ook voorstellen van de volksvergadering konden via de jury worden aangevochten.

OPENBARE AMBTEN

Naast bovengenoemde instellingen telde de stad Athene ongeveer 700 ambtenaren (magistraten). De overgrote meerderheid van de openbare ambten werd ingevuld door middel van het lot. Deze loting vond plaats onder degenen die zich kandidaat hadden gesteld voor een bepaalde functie. Maar niet alle functies werden bezet via loting: voor functies die een bijzondere deskundigheid vereisten vonden wel verkiezingen

plaats, en wel in de volksvergadering door middel van handopsteken.

De legeraanvoerders

Om de continuïteit van deze functies te waarborgen, was herverkiezing mogelijk. Dat gold vooral voor militaire functies – en dan op de eerste plaats voor de tien legeraanvoerders, de *strategoï*. Uit elke fule werd er een gekozen. De tien hadden ook verantwoordingsplicht tegenover de volksvergadering. Vaak werd hun functie ingenomen door gezag-

Stele van Democratie: wet tegen tirannie tot 336 voor Christus. Het reliëf aan de bovenkant van de stele is de personificatie van Demos bekroond door Democratie. Museum van de Oude Agora van Athene.

hebbende politieke figuren. Ook Pericles, een spraakmakende verdediger van de Atheense democratie, was legeraanvoerder. In de loop van de vierde eeuw voltrok zich een scheiding tussen militair en politiek leiderschap.

Ostracisme

In de vijfde eeuw voor Chr. konden politieke leiders in Athene worden geconfronteerd met het zogenoemde ostracisme, het schervengericht. Op basis van dit gebruik kon in de volksvergadering een stemming worden gehouden over het lot van een bepaalde persoon,

die dan bijvoorbeeld een jaar lang niet in Athene mocht verblijven. Hieraan hoefde geen beschuldiging van wangedrag ten grondslag te liggen – alleen de wens van een meerderheid van de volksvergadering was voldoende. Bij de stemming werd de naam van een ongewenste persoon in een potscherf gegraveerd.

Blik op de Acropolis vanaf de Agora.

Religie

Godsdienst speelde een voorname rol in het leven van de Atheners. Van een scheiding tussen religie en politiek was geen sprake, maar in tegenstelling tot andere ambten konden vrouwen wel religieuze functies vervullen, zij het dan weer niet als priesters. Athene kende evenwel geen godsdienstvrijheid.

BALANS

In de klassieke Atheense democratie gold het gelijkheidsprincipe alleen voor burgers – in principe konden zij allemaal meedoen aan de politieke besluitvorming. Maar als het ging om de bezetting van ambten, viel er op het gelijkheidsprincipe toch iets af te dingen: niet voor alle ambten werd geloot en de leeftijdsgrens voor sommige functies was dertig jaar. En om een belangrijke rol te kunnen

spelen in de volksvergadering en de raad van vijfhonderd, moest een burger toch veel tijd investeren en lang niet iedereen kon zich dat financieel veroorloven. En ook lang niet iedereen was in staat om in het openbaar het woord te voeren. Zo bleef de politiek in de praktijk toch een beetje het terrein van de welgestelden.

Desalniettemin beschikte de democratie over draagvlak onder de bevolking en zorgde zij voor een langdurige periode van stabiliteit. De Griekse democratie ging dan ook niet ten onder aan interne strubbelingen, maar door de expansiedrift van de Macedoniërs, die de Griekse wereld bezetten en opnamen in hun koninkrijk. Later werden deze Macedoniërs gezien als onvervreemdbaar bestanddeel van de Griekse identiteit.

VERDER LEZEN

Toegankelijke boeken over de Griekse democratie zijn:

- C. Carey, *Democracy in Classical Athens*. Second Edition, London/New York 2017.
- F. Naerebout, *Griekse democratie. Democratische politiek in het klassieke Athene*, Leiden 2015.
- B. Onken, *Die attische Polis*, Stuttgart 2015.

ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en rechtsstaat en laat zien wat je zelf kunt doen om invloed uit te oefenen – in de gemeente, het waterschap, de provincie, het land en Europa.

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

ProDemos
Hofweg 1H
2511 AA Den Haag

(070) 757 02 00
info@prodemos.nl
www.prodemos.nl

Tekst
ProDemos – Huis voor
democratie en rechtsstaat

Vormgeving
Puntspatie [bno], Amsterdam

Omslag
De Agora met blik op de
Acropolis.

Fotografie
Hollandse Hoogte: pp. 4 en
10.
iStockphoto: pp. 1, 2, 3, 7,
8 en 12.
Marsyas: p. 9.

*Blik op het Parthenon
vanaf de heuvel Pnyx,
waar de volksvergadering
bijeen kwam.*

December 2019